

Dansk kulturhistorie...

Projektet *Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880–1920*, Odense 1976 ff.

Skriftserien om *Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880–1920* redigeres af Jørgen Gleerup og Povl Schmidt. Af de foreløbig fire skrifter i serien tegner redaktørerne sig for to plus én artikel, nemlig Introduktionsbindet (skrevet i fællesskab), et bind om dannelses- og forfaldsromanen med den drastiske titel "Den borgerlige katastrofe og romanen i det 19. årh." (skrevet af Jørgen Gleerup) samt artiklen "Erfaring og udtryk" (skrevet af Povl Schmidt). Denne artikel findes i bogen *Bønder, klassekamp og den skønlitterære institution*, der desuden rummer bidrag af Jørn Falk om den borgerlige revolutions historie i Danmark og af Klaus Guldager om "den økonomisk-strukturelle udvikling, der er andelsbevægelsens forudsætning". Endelig er udkommet Inger-Lise Hjordt-Vetlesens *Forlokkelse og Familie*, der handler om Marie Bregendahls forfatter-skab. Der er således mange hjørner at gribe fat i, og der vil her særlig blive tale om en behandling af de synspunkter, som de to redaktører har ladet styre deres historieskrivning.

Det giver næsten sig selv, at med den betydning gårdmandsklassen havde i perioden 1880–1920 (som i introduktionen får afdækket sine forudsætninger helt tilbage til 1720), må den emancipatoriske forskningsinteresse særlig forholde sig til usamtidige og skæve antikapitalistiske forestillinger og kampformer. Noget af det mest fascinerende inden for den bevidsthedshistoriske forskning er netop bestræbelsen på at gøre alle disse usamtidighedsfelter til genstand for analyse, og forsøget på at påvise flere dimensioner i den antikapitalistiske kamp end den økonomisk-politiske i streng forstand. Povl Schmidt peger på tilstedeværelsen af "tavse" og "overtalte" erfarings-sammenhænge i artiklen "Erfaring og udtryk", men den rekonstruk-tion af "braklægningsens" historie, som han herefter gør sig til talsmand for, er i den grad underlagt fascinationen, at der bogstavelig talt bliver tale om en re-aktionær erfaringsoparbejdelse. Et citat kan give en fornemmelse af Schmidts synspunkter:

"Ingen bevidstheds- eller erfaringsdannelse er naturligvis i det borgerlige samfund absolut fri af kapitalens civilisatoriske kraft, men

netop den bevidsthedsdannelse, som ikke favoriseres af den samfundsmæssige udvikling, og de livssammenhænge, som "braklægges", vil i det mindste under det borgerlige samfunds etablering besidde et erfaringspotentiale, hvis perspektiv er en kritik eller negering af den kapitalistiske form for samfundsmæssiggørelse. Fordi den kapitalistiske samfundsmæssiggørelse *idag* er så udviklet, at den har karakter af en uomgængelig nødvendighed, er det nødvendigt at gå tilbage i tabernes historie for i deres livsverden at finde i erkendelige og oplevelige rum de civilisatoriske modkræfter til kapitalens, som den menneskelige praksis besidder" (bd. 3, s. 111-12).

Jeg ved ikke om det er sådan Schmidt har ment det, men når man læser f.eks. dette sted, får man det indtryk, at *idag* er alt integreret i kapitalismen, kapitalsubsumeret og styret ind i en ond cirkel, der ikke i sig selv rummer nogle modsætninger, der peger udover cirklen. Krudtet mod kapitalismen skal derfor hentes *tilbage* i tiden og *uden* for de kapitalistisk samfundsmæssiggjorte relationer. At det således må blive hos "taberne", at den nutidige antikapitalistiske kamp finder styrke, inspiration og perspektiver generer tilsyneladende ikke Schmidt. Efter min opfattelse kan der ikke være megen mening i denne fascination af taberne eller "afmægtigheden", som det hedder et andet sted. Der findes vel næppe traditioner hos taberne der er lærerige for nutiden i anden forstand, end at sådan skulle eller kunne det ikke gøres under disse eller hine betingelser. Et inventar af positive lærdomme for nutiden giver historien om "bondetidens" nederlag over for den fremrykkende kapitalisme vel ikke?

Der er en tæt sammenhæng mellem den her udtrykte forskningsinteresse og så det sæt af begreber, der bruges til at bringe "braklægningens historie" under plov. Introduktions-bogen er i al væsentligt en skitse af de sidste 2-300 års Danmarkshistorie på grundlag af Jürgen Habermas' offentlighedsmodel. Bogen bringer så mange realoplysninger, at teksten får variation og bredde, og forfatterne har fat i mange væsentlige sammenhænge, men selv den teoretiske synsvinkel, hvorfra Danmarkshistorien betragtes, giver et mangelfuldt og skævt billede. Forfatterne redegør indledningsvis selv for farerne ved at overføre Habermas' model til danske forhold: at man fristes til at generalisere en engelsk, industrikapitalistisk betinget udvikling, at man fristes til at overvurdere betydningen af de offentlighedslignende fænomener, man måtte finde, og at man fristes til at glemme en række modoffentlighedsformer under focuseringen på Den Borgerlige Offentlighed. Men det springende punkt - om offentlighedskategorien overhovedet er berettiget til at stå som den centrale analytiske kategori i en historisk analyse - nævnes ikke som

et problem. Og det medfører, at de idealer og normer, som hænger ubrydeligt sammen med offentlighedskategorien, der jo blev præget af *borgerskabet* under dets kamp for den politiske magt og herredømmet over statsapparatet, slipper med ind i den socialhistoriske analyse som idealisme og moralisering. Forfatterne tager som sagt forbehold i indledningen til Introduktionsbogen, men må finde sig i her at blive kritiseret på deres praktiske anvendelse af offentlighedsteorien.

Generelt er der tale om en mærkbar tendens til at ophøje offentligheden til en på forhånd given essens eller idé, der på et givet tidspunkt begynder at stråle ud i historien. Socialhistorien reduceres dermed til en række begivenheder, der bestemmes af og udspilles omkring denne akse. Dermed forvandles den konkrete analyse, der tager udgangspunkt i klassemodsætninger og klasseinteresser, til en række moralske karakteristikker, hvis stadige tema er forholdet mellem "praksis" og "ideal", mellem de konkrete historiske manifestationer og så den borgerlige offentligheds "væsen": et instrument for herredømmefri kommunikation. Begrebet modoffentlighed betyder ikke et anslag mod den grundlæggende tankegang. Modoffentligheden fremstår blot generelt som en offentlighedsform der er nærmere ved idealet end den borgerlige-borgerlige offentlighed. Og begrebet om klassekampe afløses tendentielt af begrebet om "kampen mellem dominerende og dominerede offentlighedsformer" (I, s. 37).

I forbindelse med de nationalliberales virke i 1840'erne skrives: "Intelligensiaen anvender den borgerlige offentligheds idealer som *middel* og ikke som *mål* i sig selv" (I, s. 65). Det er blot et eksempel på hvordan de moraliserende overtoner i offentlighedskategorien bliver styrende for fremstillingen. Med helhjertet accept af utopien om det frie, selvberoende offentlige ræsonnement og den rent fornuftbårede myndighedsudøvelse bliver denne utopi til en målestok for de faktiske historiske begivenheder, og historien skildres faktisk som en stadig kæde af forfald i forhold til denne utopis storhed.

Denne generaliserende karakteristik kan eksemplificeres med Introduktions-bogens redegørelse for bøndernes tilspidsede modsætningsforhold til godsejerregimet, det borgerlige dannelsesmonopol og handelskapitalens omklamring i 1880'erne.

Hovedpointen er her, at der gennem den parlamentpolitiske del af bondebevægelsen sker en integration i den borgerlige offentlighed (her i egenskab af borgerskabets klasseinstrument, jfr. ovenfor) og en udskillelse af erfaringsammenhænge og organisationsmønstre, som knyttede sig til bl.a. højskolebevægelsen og andelsbevægelsen:

Den sociale bondebevægelse havde "prisgivet sin politiske fortrop til det parlamentariske spil og dermed frarøvet sig mulighederne for

politisk adækvat at udmønte erfaringerne fra den sociale selvorganisering" (I, s. 82).

"Det er den politiske bondebevægelse, som kraftigst fører kravet om en demokratisk orden frem i det 19. århundrede, men på intet tidspunkt lykkes det at organisere bondeklassen i dens bredde som støtte for det parlamentariske arbejde endsige at fylde det demokratiske krav med dennes klassespecifikke modoffentlighedserfaringer" (I, s. 88).

"På intet tidspunkt lykkedes det at organisere rigsdagsarbejdet i snæver kontakt med de erfaringer, som bondeklassens sociale selvorganisering bragte" (I, s. 100).

Selve tonen i disse vurderinger er dybt præget af indignation over det nærmest klasseforræderiske parlamentspolitiske spil. En klasseanalytisk begribelse af årsagerne til disse forhold er der imidlertid kun i ringe grad tale om. Dertil kommer at det anvendte erfaringsbegreb er teoretisk ubearbejdet og derfor står som et symptom på de huller, som den rent offentlighedsteoretiske historieskrivning efterlader. Den subjektive klassespecifikke erfaringstilegnelse skildres stort set kun i vendinger såsom "at højskolerne først og fremmest vakte bondebefolkningens tro på sine egne kræfter og muligheder" (I, s. 103). Det eneste sted, hvor der gøres forsøg på at præcisere indholdet i den antikapitalistiske erfaringsverden, er slutningens karakteristik af andelsbevægelsen i dens forskellighed fra den politiske demokratiopfattelse: "Demokratiet bliver ikke et abstrakt princip, men fungerer som et integreret led i den økonomiske selvorganisering" (I, s. 108). Den klassespecifikke baggrund for gennemførelsen af dette princip netop her forklares ikke nærmere — igen fordi offentlighedsbegrebet i så høj grad lægger op til en voluntaristisk og idealistisk forståelsesramme. Bæreren af viljen til og ideen om demokratisk organisation bliver kun i ringe grad tematiseret. Formningen af erfaringsverden og vilje gennem opdragelse, arbejde, skole, kort sagt alle de socialisationsfaktorer, som er bestemmende for bevidsthedsdannelsen, er benævnt, men ikke behandlet.

Projektets anden udgivelse — Jørgen Gleeerups "Den borgerlige katastrofe og romanen i det 19. århundrede" — behandler to dannelsesromaner (H. C. Andersens 'Improvisatoren' og M. A. Goldschmidts 'Arvingen') og to forfaldsromaner (J. P. Jacobsens 'Niels Lyhne' og Herman Bangs 'Haabløse Slægter'). Indfaldsvinklen her er spændingen mellem de pågældende værker og den skønlitterære institutions normsystemer. I praksis betyder det, at de samme indvendinger som rettedes mod Introduktions-bogen også gælder disse romananalyser. Skønt der er tale om to dannelses- og to forfaldsroma-

ner introduceres der ingen socialpsykologiske kategorier til beskrivelse af subjektivitetens dannelse/deformering. Igen er det ikke de objektive, sociale modsætninger mellem klasserne, men den subjektivt, moralsk definerede modsætning mellem ideal og praksis (se f.eks. II, s. 59), som styrer analysernes gang. Og denne praksis forfalder og ender i det rene forrædderi over for de idealer, som oprindeligt legitimerede borgerskabets magtovertagelse: "I dannelsesromanen og forfaldsromanen tilsammen tematiseres således modsætningen i det borgerlige samfund mellem projekterede idealer og real praksis. Tematiseringen er ikke ukritisk men netop kontroversiel i sin stædige fastholdelse af de projekterede idealer trods de forrædderiske udviklingstendenser i det borgerlige samfunds virkelighed" (II, s. 7).

Ligesom det borgerlige samfund skildres som drevet af forrædderiske udviklingstendenser, således er det også en indre døds-kamp snarere end en ydre, objektivt sat klassekamp, der afslører begrænsningerne i den idealiserede borgerlige offentlighed (se II, s. 48).

Et af Gleeurps hovedærinder er at vise, hvorledes romanerne i selve deres form og sprogbrug har held til at fastholde essensen af dette ideal trods al forræderisk, spidsborgerlig udvikling. Han gør således sig selv til talsmand for de samme idealer og projekter, som han fremanalyserer i de fire romaner — en position som måske kan forklare den tvetydighed, der ligger i hans karakteristik: den borgerlige katastrofe. I hvert fald gælder det for hans position, at han formulerer synspunkter, som sætter ham i stand til i noterne at føre indforståede diskussioner med en række repræsentanter fra "Kritik-kredsen". Og at hans analyser undertiden kan synes forudbestemt af hans kunst- og tilværelsesopfattelse. Hans analyser af romanernes form og sprogbrug sker (tilsyneladende) i den grad på romanernes præmisser, at disse ligefrem kan overtage fremstillingen af sig selv. Det hænger sammen med den positive vurdering af det, der kaldes overgangen fra "referentiel" (virkelighedsbunden) til "kontekstuel" (tekstbunden) sprogbrug. Selve den skabende kraft i den tekstlige gestaltning opfattes som et tilflugtssted for de idealer og praksisformer, som er i forfald i virkeligheden. Den konsekvente videreførelse af den vel nærmest modernistiske forståelsesramme er, at teksten kan tage ordet fra forfatteren og ladet med eget liv skabe et modbillede til virkelighedens forfald. Det er derfor ikke kun metaforisk, når Gleeurp f.eks. lader romanen 'Niels Lyhne' være i besiddelse af personlige egenskaber, interesser og indsigter:

"I sidste instans er det ikke Niels, der interesserer romanen. Den kan bruge ham, fordi han som helt tilriver sig central opmærksomhed, men hans selvstændige skæbneforløb er den uden interesse i. I det

øjeblik romanen ser en mulighed for at øge sin grundlæggende tekstuelle spænding eller holdning ved at slippe ham, gør den det. Det er det, der sker på Lønborggaard. Romanen lader Niels tabe på alle planer for så meget desto kraftigere at kunne tydeliggøre værdien af de kvalifikationer, som han svigter. Idet Niels svigter sine idealer og samtidig hermed som konsekvens lider totalt nederlag, bliver deres betydning og relevans dobbelt nærværende for læseren. Og denne gevinst kan teksten ikke lade gå fra sig. I tekstens hænder bliver Niels et kontekstuel moment i dens sprogligt skabende bevægelse og uden referentiel betydning" (II, s. 93). Og så videre, og så videre. At teksten således rykker bort fra virkeligheden og ind i sig selv er for Gleeurup ikke blot en forståelig, men også en moralsk korrekt måde hvorpå indsigtens og uforsonlighedens arv kan formidles videre til eftertiden. "Institutionsforvalterne udtrykker gennem deres fordringer til forfaldsromanen en mangel på adækvat indsigt i de faktiske vilkår. De reproducerer en blind fremskridtstro, som forfaldsromanen nægter at køre med på, og heri gjorde den jo ret. Forfaldsromanen opløser kritisk gennem faldet den eksplicit fremtidsvendte norm, som dannelsesromanen har sat. Men denne nedbrydningsproces er samtidig i sig selv en ny men anderledes normetablering" (II, s. 125).

Skridtet fra moralsk forkyndelse til materialistisk forklaring på de iagttagne forandringer i måden, hvorpå virkelighedsgestaltningen tager sig ud, vil efter min mening kunne tages ved at der for alvor gås i lag med det mangelhovede uhyre, der kaldes socialisationsteori. Sker dette ikke *må* subjektiviteten nødvendigvis tematiseres i mekanisk-objektivistiske eller voluntaristisk-moralske kategorier. Desuden vil den modernistiske fetichering af "den sprogligt skabende bevægelse" eller hvad man nu vil kalde det kunne erstattes af videnskabelig/virkelighedsforbunden indsigt, idet sammenhængen mellem såvel socialisation og sprogindlæring som bevidsthedsdannelse og sprogbrug tegner sig stadig skarper.

I det foreløbig sidste skrift fra Odense-projektet — Inger-Lise Hjort-Vetlesens "Forlokkelse og familie", der handler om Marie Bregendahls forfatterskab — anlægges der socialisationsteoretiske synspunkter i de overvejende tematiske analyser. Det resulterer i nogle spændende perspektiver på et lidet behandlet forfatterskab såvel som på nogle centrale udviklingslinjer for bonde- og mellemlagskvindernes bevidsthedsdannelse generelt i Danmark i perioden 1880–1920. Socialisationsteorien bliver ganske vist ikke — som netop antydnet ovenfor — bragt i anvendelse på selve tekstarbejdet (gestaltningen af det tematiske indhold), men selvom det er lettest som kritiker at operere med en fuldstændighedsmålestok, så må der være grænser.

Derimod er der nok grund til at påpege nogle problemer i forbindelse med de psykoanalytiske begreber, der faktisk bruges. Eller rettere ikke-psykoanalytiske. Så vidt jeg kan se, pendler Hjordt-Vetlesen mellem Bregendahls egne kategorier og psykoanalysens kategorier med visse forståelsesvanskeligheder til følge. Forlokkelsen bestemmes således som en forlokkelse fra en præseksuel tilstand, til en seksuel praksis (IV, 29), og det harmonerer i hvert fald ikke med, at psykoanalysen netop erkendte barneseksualiteten. Der er stor forskel på begreber som den præødipale fase og latensperioden og så dette begreb om en præseksualitet, der forekommer at være styret af bestræbelsen på at finde et begreb, der kan ækvivalere med det socialhistoriske begreb om prækapitalisme. Præseksualitetsbegrebet får følger for seksualitetsbegrebet, idet dette sættes lig med bevidstgørelse: "De normsystemer, som forfatterskabets handlingsplan rummer, har (...) deres værdimæssige brydningspunkt i den oplevelse, hvor barndommen tabes og voksendommen indtræder. Inden for de seksuelle strukturer kommer præseksualiteten, tiden før den seksuelle praksis eller bevidstgørelse, til at betegne en harmonisk omverdensoplevelse, hvor kvinden stadig er i besiddelse af sin jeg-identitet, mens den praktiserede seksualitet betegner en spaltning af de kvindelige funktioner og fortrængning af jeg'ets behov" (IV, s. 42). Det er ikke umuligt at regne sig frem til de rigtige pointer i denne karakteristik, men begrebsanvendelsen er løs, hvis den da ikke direkte sammenblender forskellige begrebsniveauer. Psykoanalysen sætter således ikke lighedstegn mellem seksuel praksis og bevidstgørelse, men taler tværtimod om amnesi, om glemsel af den seksualitet (og ikke præ-seksualitet) som i barndomsårene blev tabueret. Begrebet om en jeg-identitet i den sammensmeltning mellem individ og omverden, som synes at være på tale, forekommer også problematisk, ligesom det står uklart, hvad "jeg'ets behov" egentlig dækker. Knytter det an til modstillingen jegdrifter/seksualdrifter, eller hvad? Senere tales der om "vilkår, hvor kvindens umiddelbare jeg-hengivelse og personlige integritet smadres" (IV, s. 62) og om en Tosse-Katrine, der ikke har "nogen selvstændige drifter" (IV, s. 95). Der synes både at være tale om en sammenblanding af uforpligtende deskriptive størrelser (personlig integritet) med analytiske kategorier og om en anvendelse af analytiske kategorier (drifterne) i en rent deskriptiv sammenhæng. Og smadringen som kategori forekommer mig at indebære en problematisk forestilling om en tidligere tids ubrudte helhed i socialisationsforløbet.

Skal man sammenfatte billedet af de hidtidige udgivelser fra 'Dansk

kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880–1920' må det blive: på den ene side en ofte velskrevet redegørelse med mange oplysninger om periodens sociale, politiske og ideologiske forhold, på den anden side en række problemer i forbindelse med de anvendte analytiske redskaber såvel som visse af de overordnede synspunkter. Det er hovedsagelig denne anden side jeg her har drøftet. Selv om det måske undertiden kan virke lidt mavesurt, så vil jeg dog mene at det er berettiget at gøre så stort et nummer ud af forfatterernes stadige anvendelse af Habermas, da (borgerligt) normativ historieskrivning så at sige er en indbygget risiko ved denne anvendelse af Habermas, og da beslægtede synspunkter vist har en ret vid udbredelse.

Martin Zerlang